

ВИДАТНІ ЖІНКИ УКРАЇНИ

З М І С Т

Супровідне слово Н. Левенець-Когуська	7
Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко О. Оглоблин	9
— — —	
I. Жінки Княжої доби	
Велика княгиня українська Ольга	17
Жінки XI—XIV ст.	35
Становище жінки за княжої доби	49
Українки на Західньо-Європейських престолах	60
II. Українські жінки Литовсько-Польської доби	77
III. Жінки доби Гетьманщини	91
IV. Українські жінки XIX—XX ст.	105
Жінки в літературі	107
Жінки в науці	124
Жінки в мистецтві	136
Громадська діяльність українських жінок	140
Громадсько-політична діяльність українських жінок	146

твори. Саме з археологією була пов'язана інша важлива діяльність наукових інтересів проф. Полонської-Василенко — історія великокняжої України-Руси. Почавши з 1910 року, вона опублікувала чимало розвідок з історії Київської Держави й Києва і серед них такі студії, як „К вопросу о христианстве на Руси до Владимира” (1917), „Київ часів Володимира та Ярослава” (1944), „Київська Держава і Захід” (1954), „Початок держави Руси-України” (1962) та інші. У 1930-х роках вона вивчає, на підставі архівних та мистецьких матеріалів, історію славнозвісної Києво-Межигірської фаянсової фабрики, так важливої в історії української економіки та культури. Можна дуже жалкувати, що дві монографії Наталії Дмитрівни про історію цієї фабрики та її робітництва залишилися неопублікованими. Не випадково також, що довгі десятиліття праці присвятила вона студіям над історією Полудневої України й Запоріжжя, які увічнили ім'я Наталії Полонської-Василенко в українській історіографії.

60 років тому Наталія Дмитрівна обрала для своєї магістерської дисертації тему, яка мала офіційну назву „Потьомкін і його адміністративна діяльність у Новоросії” (лише така формула була можлива за царату). Але не лише сама постать Потьомкіна (безперечно, одного з найвидатніших державних діячів Російської імперії XVIII століття) цікавила українського дослідника. Свою увагу Наталія Дмитрівна відразу звернула на широкі проблеми колонізації, соціально-економічного та адміністративно-політичного розвитку Південної України, нової української території, яка створилася не лише на ґрунті держави Військова Запорозького Низового, а великою мірою і завдяки військово-політичній та культурно-господарчій діяльності Української Січової республіки. Рік за роком, архів за архівом і в Україні, і в центрах імперії — Москві і Петербурзі, і в Криму, документ за документом, сотні й тисячі дорогоцінних документів знаходить, вибірує, систематизує й вивчає молода дослідниця, перед творчим зором якої поволі встає грандіозна картина становлення Нової України, і в ній два особливо яскраві явища:

1.) Тривала й завзята боротьба Запорозької Січі, що переживала тоді складний процес перетворення на державу і суспільство модерного типу, проти російського імперіалізму та

2.) пов'язаний з тим зріст Південної України, як відродження колишньої частини великокняжої України-Руси.

Саме цими двома тематичними шляхами — боротьба Запоріжжя за своє існування та колонізація й загосподарення Південної України у другій половині XVIII століття — і пішла дальша наукова діяльність проф. Полонської-Василенко — діяльність, яка створила їй вже в 1920-х роках ім'я одного з найкращих знавців історії Полудневої України й дала підставу покійному Д. І. Багалеві, який і сам чимало працював у цій царині, сказати колись, що Наталія Дмитрівна — це правдива „Запорозька мати”. Годі перелічити тут численні публікації її, присвячені цій тематиці. Назвемо лише найголовніші. Це низка документальних розвідок, опублікованих здебільшого у виданнях ВУАН 1920-х і початку 1930-х років, а також пізніше, вже на еміграції, зокрема: „З історії останніх часів Запоріжжя” (1926), „Маніфест 3 серпня 1775 р. в світлі тогочасних ідей” (1927), „Історики Запоріжжя XVIII століття” (1927), „Південна Україна р. 1787” (1929), „Майно запорозької старшини, як джерело для соціально-економічної історії Запоріжжя” (1931), „Из истории Южной Украины в XVIII веке” (1942), „До історії повстання на Запоріжжі в 1768 р.” (1952). „До історії першої Новоросійської губернії” (1956) тощо, а головне велика двотомова монографія, справжній *opus magnum* проф. Полонської-Василенко, закінчена ще перед війною, — „Заселення Південної України в XVIII ст.”, з якої опублікований був щойно на еміграції I том (1734—1775 р. р.) англійською (1955) і українською (1960; циклоstileве видання УВУ) мовами, а доля II тому та трьох томів архівних матеріалів до цієї монографії, рукописи яких залишилися на Україні, й досі невідома.

Але Наталія Дмитрівна не лише історик Запоріжжя й Полудневої України. Вона ніколи не втрачала з поля свого наукового зору цілої України й усього українського істо-

Не всіх героїнь знаємо ми. Імена їх загинули в архівах ГПУ, НКВД, СМЕРШ та інших аналогічних установ. Знають ці імена їх сусіди по каторжній праці. Не знаємо імен і тих 500 українок, ув'язнених в Караганді, що вістка про їх героїський вчинок облетіла увесь світ. Року 1954 був страйк в'язнів. Проти страйкуючих вислано танки НКВД. Тоді 500 жінок вийшли проти танків і стали стіною: своїми тілами хотіли вони зупинити рух танків, і всіх їх було розчавлено. П'ятьсот нових мучениць, що поклали життя за ближніх своїх, збільшило мартиролог України.

Ольга Басараб

Роки 1943—1944 принесли нечувану своїми розмірами еміграцію українців. Мільйони українців опинилися в „розсіянні”, в „діяспорі”. Проїшли роки великих пересувань — то в Західну Європу, то з Європи за океан до США, Канади, Аргентини, Австралії та інших країн. По всіх місцях, де оселилися українці, постають жіночі організації, союзи, що ставлять головною метою виховання молоді. Жіночі організації на терені всієї обширної території, що її „освоїли” українці, беруть на себе відповідальну місію: вони підтримують старі українські традиції, звичаї, вони дбають за національне виховання дітей, охорону молодого покоління від денационалізації. Ця місія, можливо, є найважливішою за всіх, які жінка брала на себе за весь час існування України.

дарі, „Будучність”, „Українське Народне Мистецтво” у Львові. Організуються жіночі гуртки при Католицькому союзи, тощо.

Пожвавлюється жіночий рух і в Буковині, головне коли на чолі його в 1930-х роках стала Ольга Гусар.⁸⁾

Знову взяли за державне будівництво, коли 1938 року засновано було Самостійну Закарпатську Республіку. Жінки організували Український Жіночий Союз в Хусті, нав'язали контакт з провінційними союзами, їздили по всій державі інструктували, читали лекції, влаштовували різні імпрези, допомагали втікачам, дітям. Року 1939 організували курси для сільських жінок, для сестер адміністративного персоналу, жіночий відділ „Карпатської Січи”. Виділялися своєю відданою працею пані: З. Плітасова, проф. Н. Балицька, проф. Е. Кузьма, проф. Бірчакова, С. Тисовська, Стебельська. Не довго існувала Карпатська Держава, але виявилось, як багато національно свідомих жінок має вона!⁹⁾

Невдача визвольних змагань привела до нового терору по всій Україні. Жінки разом з чоловіками терпіли переслідування. Ми не знаємо імен всіх тих, хто виявили себе героїнями, що захищали в катівнях Україну і тих людей, що їм загрожувала смерть, або муки. Всім добре відоме ім'я Ольги Басараб (1890—1924), що загинула смертю мучениці у Львові, не видавши своїх товаришів.

А в Східній Україні, в процесі СВУ, коли до суду було притягнуто сотні українських діячів, на показовому процесі в Харкові, в самий Страсний Четвер, виступила Людмила Старицька-Черняхівська. І знов на увесь світ — бо процес передавали по радіо — пролунав мужній голос, голос української жінки. Вона не зрікалася ні від чого, і на питання прокурора — чого хоче, відповіла чітко: „Вільної Соборної України”.

⁸⁾ Там же, стор. 839—848.

⁹⁾ М. Логун. Жінки Карпатської України у державному будівництві, „Наше Життя”, 1954, ч. X, стор. 3—6.
Л. Бурчинська. Жіночі організації... „Буковина”, стор. 839—847.

**Проф. Наталія Полонська-Василенко
у своїм робочім кабінеті**

ричного процесу. І як учений дослідник, і як професор-історик, Наталія Дмитрівна велику увагу присвячує й іншим теренам України і періодам української історії — зокрема Княжій та Гетьманській Україні (згадати хоч би цінну розвідку „Палій та Мазепа” з 1949 р.), а також іншим проблемам історії України, та історії української Церкви, історії української культури тощо. Їй властива особлива сила історичної синтези, в дусі української державницької історіографії. Наслідком цієї синтези є її великий курс історії України, який тепер готується до друку. Це блискуче завершення понад півстолітньої наукової діяльності талановитого історика, і це буде гарний ювілейний дарунок Шановного Автора українській науці й українській громаді.

Як кожний правдивий історик, історик з Божої ласки, Наталія Дмитрівна має свою інтимну сферу творчості, де

глибина наукової думки й історичного чуття органічно сполучена з любов'ю до того, що колись жило і творило, страждало і раділо. Це її численні мемуарні нариси, почавши з яскравих споминів і біографічних характеристик її сучасників, близьких і далеких, і кінчаючи власними, на жаль, ще не опублікованими спогадами, де дорогоцінний документ епохи вправлений у рамку блискучого літературного твору. І хоч її двомовна історія ВУАН (1955—1958), цей покищо єдиний правдивий нарис історії Української Академії Наук у Києві, далеко виходить за межі історично-мемуарної літератури, але ми легко побачимо в ньому обличчя самого автора, відчуємо біль, жаль і гнів його над трагічною долею української науки й української культури.

Великий і щедрий вклад зробила проф. Полонська-Василенко в науку історії України, в процес розвитку української національної культури, в українське академічне та громадське життя. Але життя далеко не було таке ласкаве до неї, і доля нашого історика була надто сувора й важка. Десятки її „духовних дітей” — її цінних наукових творів не були опубліковані, навіть рукописи багатьох з них загинули там, в умовах українського лихоліття, а інші роками і десятиліттями поневіряються тут, серед нашої безпорадності і байдужості. Цього не сміємо ніколи забувати.

Вступивши в 9-те десятиліття свого справді героїчного життя, Наталія Дмитрівна зберегла весь запал діяльності, всю силу творчості, всю ясність думки. Вона й досі стоїть на передових позиціях української історичної науки й академічної діяльності. Стоїть мужньо, як вояк на стійці, і ставить чоло важким життєвим втратам, фізичним недугам, матеріальним злидням і всякій злобі наших буднів.

Схилимо ж низько чоло перед цим жертвенним життям і цією великою працею й побажаймо Вельмишановній і Дорогій Наталії Дмитрівній подолати і напасті, і злидні, і недуги, і літа.

„Наукові Записки” УВУ в. VII 1963.

ства до Туреччини виступала Оксана Лотоцька — пізніш одружена з І. Токаржевським.

Коли Українська Національна Рада стала засновувати свої філії, головою філії в Берліні стала Зінаїда Мірна (1875—1950). Вона увесь час сама вела справу: співпрацювала з Шведським Червоним Хрестом, з Лігою Мира і Свободи та з іншими установами, які боролися за права народів. З переїздом Мірних до Праги, Зінаїда Мірна стала членом Жіночого Українського Союзу. Року 1929 вступила членом до Ліги Мира в Женеві.⁶⁾ Серед видатних жінок того часу треба згадати Ольгу Гусар, голову Жіночої Громади в Чернівцях. Вона з великим успіхом виступала на Конгресі меншостей в Будапешті р. 1925.⁷⁾

Жінки Західної України були членами Парляменту у Відні і там боронили інтереси України. Серед них була Олена Кисілевська, Мілена Рудницька.

1930 роки — час загального пригнічення, що його викликала невдача Визвольних змагань. Жіночі об'єднання набувають практичного господарського характеру. У 1930 роках засновується „Союз Українок Волині”, головою його була весь час П. Багриновська, і фахові союзи жінок в Західній Україні: секція господинь при Сільському Госпо-

Ганна Келлер-Чикаленко

⁶⁾ К. Антонович. Зінаїда Мірна. „Наше Життя” 1953. ч. 7, стор. 3—4.

⁷⁾ Л. Бурчаківська. Жіночі організації. „Буковина”, стор. 841.

єдина політична міжнародна жіноча організація, до якої входили жінки різних націй та політичних напрямків. Ліга складалася з національних секцій, які працювали автономно і реферували на з'їздах Ліги про становище своїх народів. З 1921 року заіснувала Українська Національна секція Міжнародної Ліги. Головою її було обрано Валерію О'Коннор, а членами Управи — О. Галаган, О. Залізник, Мілену Лисяк-Рудницьку, І. Лоську, О. Лотоцьку-Токаржевську, Н. Суровцеву, О. Храпко-Драгоманову та інші. Осідок Управи та Секції був у Відні.³⁾

Року 1923, після того, як Західна Україна була передана Польщі, Українська Секція Ліги була перенесена до Львова, і на голову її було обрано Б. Баранова-Бачинську. Змінився й склад управи. До неї вступили: М. Бачинська-Донцова, Є. Макарушка, О. Корінцева, І. Студинська, О. Підгірська з Галичини, С. Дністрянська, О. Залізник, О. Січинська — з Відня, І. Лоська, О. Галаган, Х. Кононенко — з Праги, Ю. Зеленецька з Берліну. Українська Секція Ліги об'єднувала українок у різних місцях перебування, а головним осередком їх політичної діяльності став Львів. Вона зверталася до Женеві, до Ліги Миру і Свободи з меморандумами, інформувала про стан на українських землях під Польщею та під Советами, про „пацифікацію”, штучний голод на Україні, процес СВУ, тощо.⁴⁾

На тлі українських організацій виділяється діяльність деяких окремих жінок. Так, цікава діяльність Ганни Чикаленко-Келлер. Донька відомого громадського діяча Є. Чикаленка, вона вчилася в університетах Лозанни, Женеві, Единбурга. Року 1918 виїхала з дипломатичною місією до Берна, і з того часу, до ліквідації посольства, писала всі публікації, інформації про Україну різними мовами. З доручення УНР їздила на Конгрес в Осло, на Конгрес до Вашингтону.⁵⁾ Як секретар українського посоль-

³⁾ О. Ч. Наші жінки в Українській Центральній Раді. „Наше життя” 1953, ч. I, стор. 4.

⁴⁾ Б. Баранова-Бачинська. „Українська Секція Ліги Миру і Свободи”, „Наше Життя”, 1954, ч. X, стор. 3—4.

⁵⁾ О. Залізник. Ганна Чикаленко-Келлер. „Наше Життя” 1, 53, ч. 3, ст. 3—5.

I.

ЖІНКИ КНЯЖОЇ ДОБИ

Велика княгиня українська Ольга
(945—964)

Минуло понад тисячоліття з того часу, як на престолі молоді Київської держави з'явилася жінка, вдова князя Ігоря, Ольга. Подія ця незвичайна, виняткова не лише для середньовіччя, коли на світанку державного життя, народи вище за все цінили військові здібності, фізичну силу володаря — князя, що був головне вождем війська. Поява жінки на престолі, яка сама править державою, є винятковим явищем для всіх часів і для всіх народів. Але значення князювання Ольги для нас ще збільшує те, що сама Ольга являла собою виняткову особистість, як властивими їй жіночими чарами, так і видатними здібностями володаря, будівника держави. Правління її наче яскравий промінь освітлює цілу добу, дає напрямні для ліпших з її наступників. Скупі історичні дані про Ольгу доповнюють, прикрашують легенди, які в повному погодженні з цими даними, допомагають нам створити величний і чарівний в той же час образ „мудрої”, святої княгині Ольги.

Княгиня Ольга посіла Київський престол в середині X століття; це був час, коли відбувався процес об'єднання українських племен в одну державу, з столицею Києвом над Дніпром; коли значну участь в цьому процесі відігравали норманські вікінги (варязькі князі) з своїми дружинами; коли на всьому просторі нової держави йшла боротьба між варязькими князями та місцевими — слов'янськими; коли поволі поганська віра і мораль відступила перед

новою вірою — християнством з його новою мораллю. В ці переломові роки княг. Ольга займає центральні місця, як у хронологічному відношенні, так і у всіх інших: з неї дійсно розпочалася нова доба історії України-Руси. Треба додати ще, що завдяки правлінню Ольги нам стає зрозумілішою вся ця доба, і з темряви тисячолітньої давнини вимальовуються правдиві образи і закладається нове уявлення про високу культуру X століття, коли люди вміли розуміти й шанувати моральну силу жінки і беззаперечно протягом 20 років корилися цій жінці.

Щоб яскравіше уявити діяльність і особу Ольги, треба сказати кілька слів про її попередників, а також ті обставини, за яких посіла вона княжий престол Київської держави. Чим далі і глибше посуваються досліди, чим більше порівнюють свідчення наших літописів з археологічними дослідженнями та з відомостями чужинців, тим більше змінюються ті уявлення, які характеризували історіографію XIX стол., тим більше відмовляються дослідники від аберацій про „варварські” культурні обставини, в яких перебувала Україна-Русь X століття.

В середині IX ст. на Заході Європи ще не знали нічого з того, що робилося над Дніпром. Цінне свідчення 839 року про прихід до Людовіка, цісаря Німецького, послів від цісаря Візантійського і якогось короля русів. Про цього короля ще не чули в Німеччині. Але пройшло менш як 30 років і могутня Візантійська імперія здригнулася від нападу цієї самої Русі, і спасіння столиці східного світу, Царгорода приписували сучасники лише чудесній допомозі Влахернської ікони Божої Матери: людські сили не могли врятувати її. Князь Аскольд встає перед нашими духовними очима, як основоположник нової могутньої держави Русі в середині IX ст., з ним зв'язане перше хрещення Русі.¹⁾

¹⁾ Д-р Іларіон Огієнко. Українська церква. Прага. 1942, т. I, ст. 27. Проф. І. Огієнко, Костянтин і Methodій, їх життя та діяльність. Варшава 1928, т. I, ст. 147. М. Таїве. Rome et la Russie, avant l'invasion des tatars, Paris. 1947, о. І. Нагаєвський. Кирило-Методіївське християнство в Русі-Україні. Рим 1954, стор. 3-30. 50. Полонська-Василенко. Початок держави Русі-України. „Визвольний Шлях”. Лондон. 1962, ч. 4—5 та ч. 6.

Пізніш, за гетьманського уряду, Л. Старицька-Черняхівська, як голова Українського Клубу, у день відкриття Клубу вітала гетьмана та представників чужоземних держав: німецького посла барона Мума, заступника австро-угорського фон Принцінга, болгарського Шишманова, що прийшли в супроводі великої світи офіцерів, представників літературного та політичного світу. Старицька-Черняхівська в привітальній промові зазначила роллю Клубу, що має об'єднати українців, без різниці партій. До гетьмана вона зверталася висловлюючи надію, що він здійснить самостійність України. До чужоземних представників звернулася у німецькій мові з подякою за те, що вони своєю присутністю вшанували українське свято.

Таким чином відкриття Українського Клубу було триумфом Л. М. Старицької-Черняхівської як письменниці, та громадського діяча.

В міністерстві Народної Освіти працювала С. Ф. Русова: вона була директором департаменту до і позашкільної освіти. Вона читала лекції на Курсах позашкільної освіти для підготовки кадрів інструкторів та діячів позашкільної освіти.

Л. М. Старицька-Черняхівська працювала у відділі мистецтва Освіти над перекладами лібретто опер для українізованої опери а Н. М. Дорошенко брала участь в організації українського драматичного театру.²⁾

З падінням гетьманату та настанням УНР, жінки брали участь в ній. В Кам'янці-Подільському 1919 р. утворено було Українську Жіночу Національну Раду, на чолі якої стала С. Ф. Русова. Делегатки Ради брали участь року 1920 в Конгресі Міжнародної Жіночої Ради в Осло, 1921 року — в Конгресі Міжнародного Союзу в Женеві, а також в Конгресі Міжнародної Ліги Миру і Свободи у Відні.

Взагалі, після першої світової війни почався рух серед жіночих організацій Європи. Було засновано Міжнародну Жіночу Лігу Миру і Свободи, з осідком в Женеві. Це була

²⁾ Д. Дорошенко. Ілюстрована Історія України, т. II, Гетьманська Держава. Ужгород, 1930, стор. 80, 336, 344, 366.